

AZ „ERŐSZAK ÉS MÉZESMADZAG”¹ EGYÜTTES MEGJELENÉSE

(KÖZÖSSÉG ÉS FELÜGYELET PROBLEMATIKÁJA)

CĂTĂLIN MITULESCU *HOGYAN ÉLTEM TÚL A VILÁGVÉGÉT* CÍMŰ FILMJÉBEN)

A jelen írás közösségdefiníciókat próbál mozgásba hozni Cătălin Mitulescu *Hogyan éltem túl a világvégét* (Cum mi-am petrecut sfârșitul lumii, 2006) című filmjére² fókuszálva. E szöveg nem filmelméleti alapvetések tisztázását tűzte ki céljával Mitulescu műve kapcsán (kevésbé is fog a filmelméletre támaszkodni), hanem az egyén és a közösség(ek) egymás mellettségét elemzi az adott, a filmben megjelenő, '89 decembere előtti és a közvetlenül azt követő időszak Romániájára tekintve. Felépítésében az a logika valósul meg, hogy a közösségdefiníciók tisztázását követően tér rá az említett filmre.

1. Lehetséges definíciók

Kálmán C. György kiemeli, hogy a legtöbb közösségdefiníció a lakhely, a vallás és a munkahely halmazának metszéspontját hangsúlyozza, azaz azokat az individuumokat tartja egy közösségbe tartozónak, akiknek lakhelye egy bizonyos területen belül helyezkedik el, vagy vallása, vagy munkahelye megegyezik. Kálmán C. emellett egy másik közösségdefiníció típusra is felhívja a figyelmet,³ amely típus viszont a közösségben lévő individuumok azonos céljait, vágyait tekinti meghatározónak, továbbá azt, hogy a közösség tagjai személyes kapcsolatban és interakcióban vannak egymással. Meglepő lehet e helyen az a megállapítás, hogy a közösség nem minden tagjának kell a másikat ismerni. Ennek észszerűsége a nagyobb csoportoknál belátható, jóllehet a közös vágy és cél a nagyobb „taglétszámmal” rendelkezők esetében csak feltételezés lehet. Kálmán C. az „értelmező közösségek” kapcsán hamar el is veti a hivatkozott definíciót.

Az elméletíró második, a közösség mibenlétét fejtegető meghatározását azonban nem szükséges egészében félretenni, hanem célszerű a reális közösség fogalmával összevetni, ugyanis e közösségtípus a közös érdekek, ügyek, célok, illetve Cs. Gyimesi Éva definíciója alapján akár a szeretet mentén is

jellemezhető.⁴ A meghatározás feltételezi, hogy e közösségtípusba tartozást a választás aktusa előzi meg, amelynek alapja „»a vélemények autonómiájának«, pluralitásának létjogosultsága és a tolerancia [...], mely »minden véleménynyilvánítás fundamentuma«”⁵. E közösségtípust nem a „mitikus idealizáció” eszközeivel, hanem sokkal inkább az egyéni „létleproblémák” felől kell vizsgálni.⁶ Habár a reális közösséghez tartozás az individuum választása nyomán valósul meg, és a közösség tagjai egy, a választással rokonítható cselekvést hajtanak végre, amikor befogadnak maguk közé egy új tagot, azaz a „Mi”-hez tartozónak nyilvánítják, nem célszerű egy olyan „Mi” megképzése, amely az „én” jegyeit törli, azaz egy olyan „Mi” létrehozása, amely az *egyneműsítő diskurzus*⁷ attribútumaival él, amely diskurzus jellemzője pedig a sajátos jegyek összemossa, a közösségen belüli differenciáltság elfedése.⁸

A két nagyobb közösségdefiníció között, a kettő találkozását jeleníti meg Wilhelm Dilthey meghatározása, hiszen ő mind az individuumok lakhelyének közelségét, mind a közös cél meglétét figyelembe veszi.⁹ Ez utóbbit mintegy alátámasztja az „érdekek szolidaritása”¹⁰ fogalmával, amelynél fontos kiindulópont, hogy egy, a közösségen belüli individuum feltételezi, célja a többi, a közösségen belüli individuum céljával hasonlóságot mutat.¹¹ A Dilthey-féle rendszerben a Cs. Gyimesi által reális közösségnek nevezett típussal a *szövetség* mutat rokonságot, ám Dilthey a *szövetség* definíciójában a közösség szó szemantikai mezejét kemény határok közé szorítja¹², jobban mondva a *szövetség* fogalmát szűkíti. Mindazonáltal a reális közösségek a *szövetség* meglétén nyugszanak.

1.2. Az Én-Másik különbségtevés figyelembe vétele, az Én-Másik különbségének dekódolása

Egy, az Éntől különböző individuummal csak akkor tud az Én kapcsolatba lépni, ha annak az adott individuumnak a jelenlétét érzékeli. Ebben az értelemben az Énnek „élményként” kell kezelnie ezt a tőle különböző individuumot, ugyanis első lépésben a „közvetlenség” sajátosságával dekódolja jelenlétét, majd az értelmezés csak a jelenlét dekódolása után következhet.¹³ Hans-Georg Gadamer Dilthey-interpretációjának ez a sarkalatos pontja. Dilthey szerint az Éntől különböző individuumot első lépésben úgy érzékeli az Én, mint a „holt tárgyakat”, ám az individuumhoz kapcsolódó benyomásokat majd megváltoztatják a csatlakozó „lelki folyamatok”¹⁴. Ezekhez a lelki folyamatokhoz sorolja Dilthey az együttérzést, amely kapcsán az individuumokban a

homogeneitás meglétének bizonyossága erősödik fel. Ennek tudata nélkül az individuumok egymás közti megértése sem valósulhatna meg. A homogeneitástól és az együttérzéstől nem választható el ez elmélet alapján a szolidaritás, amelynek tisztázását Dilthey összefűzi az Éntől különböző individuum megértésének magyarázatával. Jürgen Habermas Dilthey elmélete kapcsán a megértéshez az „után-alkotás” aktusát párosítja, legyen szó történelmi személyiségről, eseményről, illetve egy, az adott individuummal pillanatnyilag interakcióban lévő másik individuumról.¹⁵ A dilthey-i megélés, kifejezés, megértés hármásában valójában benne létezik egy utólagosság.

„Röviden, a megértés folyamata az, melynek révén élet önmagáról a maga mélységében tisztába jön és másfelől magunkat és másokat annyiban értjük meg, amennyiben megélt életünket átvisszük a saját és idegen élet mindenféle megnyilvánulásába. Így mindenütt a megélés, kifejezés és megértés összefüggése a tulajdonképpeni eljárás, mely által az emberiség mint szellemtudományos tárgy jelen van számunkra.”¹⁶

E hármasság megvalósul, de az individuumok az interakció során a távolságot megképzik, vagyis az azonosulás mellett hangsúlyozzák a különbözőségüket, így tarthatják fenn az Én identitását¹⁷. Fontos kiemelni, amint azt Habermas is megteszi, hogy itt nem egy „naiv beleérzés-elmélet”¹⁸ van jelen, hanem a reflektálás egy olyan aktusa, amelyben az objektiváció lehetővé teszi a saját „életmegnyilvánulásokkal” való szembesülést. Ehhez természetesen szükséges egy önkritikus álláspont elsajátítására való nyitottság, amely nélkül az identitástudat létre sem jöhet a szimbolikus interakcionizmus elve alapján.¹⁹ A Lassú Zsuzsa *Tárgyaink mint tükrök* című szövegét²⁰ interpretáló Ungvári Zrinyi Imre szerint ez a nyitottság az alapja annak, hogy egy, a közösség által legitimált elvárásrendszerhez az adott egyén pozicionálni tudja magát.²¹ E pozicionálást az egyén úgy próbálja végrehajtani, hogy közben saját „független” (mintegy „kisebbségi”²²) létét próbálja megőrizni.

2. A fókuszálás esete

2. 1. A közösségképzés alapján

A fent értelmezett „kisebbségi létéhez” az egyén egy totalitárius rendszerben megpróbálhat minden áron ragaszkodni. Ezzel megkockáztatva egy olyan szerepet, amely az „áldozatok”, a „disszidensek”, illetve a későbbiekben az „országát elhagyók” közé sorolja.²³ Természetesen még meg lehetne állapítani más csoportokat, de a jelen írásban a *Hogyan éltem túl a világvégét*-filmben [a továbbiakban: *Hogyan...*] megfigyelhető csoportokra szorítkozom²⁴. Mitulescu filmjében a TJ-felosztás értelmében nem lehet „disszidensről” beszélni, ugyanis a Nicolae Praidă által játszott Titi is csak szűk körben tesz félreérthető megjegyzéseket. A „hazáját elhagyó” pedig Andrei (Cristian Vararu) lesz a film végén, ám ő a *Hogyan...* nagy hányadában „áldozatként” aposztrofálható, hiszen őt mint tárgyat áthelyezték Románián belül az egyik térből a másikba. Ez az ő (jobban mondvá feltehetőleg apja) büntetése. Az áthelyezést a tárggyá tevéstől és valamiféle megbélyegzéstől nem választhatjuk el, ugyanis az egyén akaratának figyelembe nem vétele tűnik fel. Ez aktusokhoz a *felügyelet*nek kellett kapcsolódnia, ugyanis az egyént be kellett sorolni az áthelyezendő csoportjába. A *felügyelet* valószínűleg első lépésben Andrei apját érinthette. Ezt megelőzhetette „az elhajlás”, amely miatt a *felügyeletet* jogosnak vélte a hatalom.²⁵ Ez az apa kapcsán így lehet, ám Andrei esetében, apja miatt, nem lenne meglepő, hogy

„mielőtt még egyetlen büntény is a rendőrség tudomására jutott volna, máris birtokukban volt a gyanúsított neve és néhány alapvető terhelő adat, személyleírás. Az elsődleges feladat tehát nem egy büntény elkövetőjének azonosítása volt, hanem a gyanúsított jellemzése.”²⁶

Kérdéses, hogy Andreinél mikor dekódolhatunk „büntényt”: áthelyezése előtt elkövetett-e ő is kihágást, vagy csak az országot elhagyni igyekvés, a szökés terve a bünténynek nevezhető. Az utóbbihoz kötődő vágy már magában büntény egy totalitárius rendszerben.

Titi „áldozatnak” tekintése azért tartható indokoltnak, mert látjuk, hogy őt a hatalom hogyan szállíttatja el.

Vomica apja a fenti osztályozás alapján „tettesnek” mondható. A film nagyon finoman kezeli a kategorizálást, hiszen ennek az alaknak a forradalom utáni, illetve a fia halála utáni megbolondulása egy, a fentitől különböző szempontrendszer alapján történő besorolása már az „áldozat” csoportjába tenné. Emellett talán még azért mutatkozhat hajlandóság „áldozatnak” nevezésére, mert a film egésze során ő a félelmet képviseli, továbbá a rendszerben való elbújást. A családja és körülötte élők egyértelműen a hatalom emberei közé sorolják. A kisközösség hatalomtól eltérő olvasásmódja a gyerekek megjegyzései által egyfolytában artikulálódik. Ez a kisközösség tudja, hogy a hatalom emberétől óvakodni kell, de ki is lehet használni például beteg gyerekek gyógyszerszerzésre.

Az egyének érzékelik, hogy rajtuk a homogenezáló aktust akarják végrehajtani. A különbségek, különbözőségek dekódolása, majd elrajzolása, tagadása a cél. Ez megtörténik a világról való olvasási mód, továbbá egy nacionalista olvasási mód felhangjának a szintjén.²⁷

2.2. Az ügyelet, a megfigyelés és a felügyelet

A *felügyelet* mechanizmusára, a tárgyá tevésre²⁸ már az előbbieken kitértem Andrei kapcsán. Georges Banu úgy próbál valamiféle rendszerezést teremteni a *felügyelet* problematikája kapcsán, hogy az *ügyelés*, a *megfigyelés* és a *felügyelés* hármasságát állítja fel, és ezt a három jelenséget megkísérli egymástól elválasztani. Az *ügyelést* az őrzéssel tartja rokoníthatónak, hiszen mind a kettőnél a jóakarát és az anyai védelmezés attribútumait veti fel. Az *ügyelés* kapcsán szerinte a veszély kevésbé tekinthető fontosnak, mint a *felügyelet*nél. A túlzott, fokozott *ügyelés* esetében úgy véli, hogy megjelenik a *felügyelet*. Az elméletíró a *megfigyelés*nél is ezt veti fel, vagyis azt, hogy a *megfigyelés* is könnyedén átbillen *felügyelet*be. Amíg a *megfigyelésre* a semlegesség és a részrehajlás hiánya, csupán csak egyszerű információszolgáltatás jellemző, addig megmarad annak, ami. Amint azonban „az értesülések beavatkozást eredményeznek, megjelennek a *felügyelet* tünetei”²⁹. A *megfigyelést* a gyerekek, Lalalilu és barátai képviselik, amikor Andreit az udvaron lesik meg.

A *felügyelet* sajátossága, hogy kettősséget képes megjeleníteni. Olyan párokat állít fel, mint leprás—nem leprás, pestises—nem pestises, bolond—nem bolond, bűnös—nem bűnös. Mindenképpen létezik egy norma, amelyhez képest méri a társadalom az eltérést. Ezt a normához való mérést a vizsgálat, a vizsgáztatás, a kivizsgálás aktusaival jellemezhetjük.³⁰ Aki nem nyilatkozik egy

vizsgálat vagy kihallgatás során, az bűnös a rendszer szerint. Az ilyen egyénnek takargatni valója van. A kivizsgálásnak szoros partitúrát kell követnie. Jóllehet, hogy a kivizsgálást végző személy ismeri a tényeket, illetve ismerni véli, ha a kivizsgált, kihallgatott nem nyilatkozik, akkor az bűnös. Ennek értelmében hiába sejtik az iskolai kihallgatást végzők (a bizottság), hogy nem Eva (Dorothea Petre) lökte le és törte össze Ceaușescu mellszobrát. A lány ott volt az összetörésnél, és nem nyilatkozik, tehát büntetést kell rá mérni. A hallgatást többféleképpen is lehet értelmezni, de egyik értelmezés sem bír pozitív attribútumokkal a hatalom szempontjából. A hallgatás oka lehet: 1. Eva valakit véd, 2. tiltakozik a kivizsgálás ellen, 3. a rendszer értékeitől határolódik el.^{31 32}

Evát egy újabb iskolába helyezik büntetésképpen, holott Vomica rúgta le a szobrot, de őt nem lehet elítélni, hiszen — és ezt a gyerekek elbeszéléséből tudjuk — az apja a hatalom embere. A hatalom emberének a családjából nem lehet elítélni, megbélyegezni senkit. Ez gyengítené a hatalmat, amelyen kívüli lehet csak a bűnös.^{33 34} Vomica a hatalom ez emberének, azaz önnön apjának az ígértét továbbítja Evának, vagyis is azt, hogy nem lesz semmi gond. (Nem lesz megbüntetve. Ez hazugság volt). A lánynak márcsak az ígértet miatt sem kellene vallani, mondani semmit, illetve önnön elhatározásából sem. Bárminemű áruság megtagadása ugyancsak észrevehető. Eva mint bűnös, megbélyegzett az új iskolában Andrei-jel veszi fel a kapcsolatot.³⁵

A film a *megfigyelést* és a *felügyeletet* a vizsgálat, kihallgatás mellett a leselkedéssel tematizálja a leginkább. Lalalilu és barátai által gyakorolt, az előbbiekben említett *megfigyelésként* jellemezhető tettehez is csatlakozik a leselkedés. Ezt a *megfigyelést* a gyerekek kíváncsiságával párosíthatjuk.³⁶ Azt mondhatnánk e jelzett részletnél (lásd: 36. lábjegyzet), hogy itt egy klasszikus beállítás-ellenbeállítással van dolgunk, ám a Lalalilu barátját mutató beállítás után Lalalilu nézőpontjából kapunk képet. Ezt onnan tudhatjuk, hogy a látást részben gátló akadályon olyan rés van, mint amelyre a Lalalilut mutató beállításnál figyelhettünk fel, így Lalaliluhoz köthető szubjektív beállítással van dolgunk. E beállítás után Lalalilu két barátját mutatja ismét a kamera. Természetszerűleg a képen kívüli hang is informál minket.³⁷ A leselkedések nagy hányada a kislányokhoz köthető. Az ő esetükben többek között azért sem beszélünk voyeurizmusról, mert, ha Banu felosztását követjük, akkor a voyeurizmust a „felügyelet egyik válfaja”³⁸-nak tekintjük, továbbá, mert az erotikus vágy e részletnél (lásd: 39. lábjegyzet) (a gyerekek kapcsán) kétséges.³⁹

A most említett részlet későbbi egységénél (5:54-6:14) azonban már a voyeurizmus esete is lehetséges. Vomica „felügyeli” Evát az ablakon keresztül. A párbeszédés jelenetek klasszikus beállítás-ellenbeállítás-párosa látható. A „voyeurizmusról” tud tehát Eva. Ám itt, ahol feltehetőleg Eva nézőpontjából látjuk Vomicát, sokkal inkább érdekfeszítő a figura és a háttér viszonya.⁴⁰ Az ablak előtt valószínűleg egy vékony függöny lehet. Kérdéses, hogy Vomica kerül-e figura-pozícióba, vagy pedig az elfüggönyözött ablak. Amikor már nem Eva nézőpontjában részesülünk, továbbá amikor már Vomica elmozdul, akkor valamelyest világosabbá válik a képlet, hiszen a mozgás a figyelem középpontjává teszi az alakot.⁴¹

A vállak fölötti, illetve oldalról, lentről való lefeltekedéssel,⁴² a mozgó kamerával — melyek mind a szubjektivitást hangsúlyozzák — a film egészében a *felügyelet* emelkedik ki, csakúgy, mint Ceaușescu képének, szobrának jelenétével. Az előbbi humoros, ironikus verziója található a film elején, ahol is a falon látható kép Ceaușescuról karikatúrának tűnik⁴³. Ezt a jelleget húzza alá az a kucsmában látható férfi, aki — arcának kiemelése nélkül (alig kivehető), a mozdulataival s főleg a kucsmával — mintha Ceaușescut imitálná.⁴⁴ Eva és Lalalilu apja az utánzást megismétli.⁴⁵ Ezek az említett jegyek az akkori Romániára való utalást teszik lehetővé, a megidézés ilyen módon könnyebbnek bizonyulhat. Ennek erőteljes(ebb) változata azonban a (szinte) mindenki által ismert azon képsorral valósulhat meg, amelyben az elszuhanó férfi megszólítja a beszédét elmondani próbáló Ceaușescut.⁴⁶

Cătălin Mitulescu *Hogyan éltem túl a világvégét* című filmje a *felügyelet* problematikáját tematizálja; a lefeltekedés állandó jelenlétét hangsúlyozza. A közösség kérdéseire úgy összpontosít, hogy újra meg újra mozgásba hozza a *felügyelet* kérdéskörét. Ezzel a mozgásba hozással megmutatja, hogy a *felügyelet* miképpen ássa alá minden olyan közösség létének lehetőségét, amely reális közösségnek tekinthető.

BIBLIOGRÁFIA:

- Arnheim, Rudolf: *A vizuális élmény. Az alkotó látás pszichológiája*. Ford. Szili József és Tellér Gyula. Budapest, Aldus Kiadó, 2004.

- Balázs Imre József: „Hogyan épül? Nemzetkonstrukciók és szolidaritási hálók”. In *Korunk*, XX/11, 2009. november, 3-6.
- Banu, Georges: *A felügyelt szinpad*. Ford. Koros Fekete Sándor. Kolozsvár, Koinónia, 2007.
- Cs. Gyimesi Éva: „Értelmiségi önreflexiók”. In Uő.: *Colloquium Transsylvanicum*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998. 110-125.
- Cs. Gyimesi Éva levele Gáll Ernőhöz, 1984. április 5. In *Gáll Ernő — Levelek 1949-2000*. Sajtó alá rendezte: Gáll Éva és Dávid Gyula. Válogatta: Horváth Andor. Kolozsvár — Budapest, Korunk — Napvilág Kiadó, 2009. 459-461.
- Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába*. Kolozsvár, Korunk — Komp-Press Kiadó, 2009.
- Cs. Gyimesi Éva: „Vázlatok egy szellemi kórképhez”. In Uő.: *Colloquium Transsylvanicum*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998. 32-67.
- Dilthey: Wilhelm: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, Gondolat Kiadó, 1974.
- Doane, Mary Ann: „A film hangja: test és tér artikulációja”. Ford. Füstner Klára és Pataki Katalin. In *Apertúra. Filmelméleti és filmtörténeti szakfolyóirat*. [<http://www.apertura.hu/2006/tavasz/doane/index.html> és köv.]
- Egyed Péter: *A jelen-létről*. Kolozsvár, KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, 1997.
- Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés*. Ford. Csűrös Klára. Budapest, Gondolat, 1990.
- Gadamer, Hans-Georg: „Az »élmény« szótörténetéhez”. In Uő.: *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor. (A fordítást a

2. kiadás számára átnézte és felfrissített Fehér M. István). Budapest, Osiris, 2003.

- Habermas, Jürgen: „A kifejezések megértésének dilthey-i elmélete: az én-identitás és nyelvi kommunikáció”. Ford. Weiss János. In *Uő.: Megismerés és érdek*. Pécs, Jelenkor Kiadó. Dianoia, 2005. 128-147.

- Kálmán C. György: „Mi a baj az értelmező közösségekkel?”. In *Az értelmező közösségek elmélete*. Szerk. Kálmán C. György. Budapest, Balassi Kiadó, 2001. 36-63.

- Láng Zsolt: „Laios”. In *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában*. Szerk. Selyem Zsuzsa. Kolozsvár, Láthatatlan Kollégium, Tranzit Alapítvány, Emberi Piramis Sorozat 1., 2008. 83-89.

- Lassú Zsuzsa: *Tárgyaink, mint tükrök*. In <http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/szam3/tnt/lassu.htm> [Elérés: 2010. február 1.]

- Marcelli, Miroslav: *Michel Foucault, avagy mássá lenni*. Ford. Németh István. Pozsony, Kalligram, 2006.

- Selyem Zsuzsa: „Irodalom és politika”. In *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában*. Szerk. Selyem Zsuzsa. Kolozsvár, Láthatatlan Kollégium, Tranzit Alapítvány, Emberi Piramis Sorozat 1., 2008. 89-107.

- T. Szabó Levente: „A hallgatás alakzatai: öt kérdés”. In *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában*. Szerk. Selyem Zsuzsa. Kolozsvár, Láthatatlan Kollégium, Tranzit Alapítvány, Emberi Piramis Sorozat 1., 2008. 49-61.

- Ungvári Zrinyi Imre: *Dialógus. Interpretáció. Interakció*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2005.

- Vatulescu, Cristina: „Lebilincelt életrajzok: a titikosszolgálati dosszié a Szovjetúnióban és Romániában”. Ford. Mihálycsa Erika. In *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos*

nevű ember a Szekuritáté hálójában. Szerk. Selyem Zsuzsa. Kolozsvár, Láthatatlan Kollégium, Tranzit Alapítvány, Emberi Piramis Sorozat 1., 2008. 11-37.

• Veress Károly: *Paradox (tudat)állapotok.* Kolozsvár, KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, 1996.

Jegyzetek:

¹ Selyem Zsuzsától kölcsönvett szókapcsolat, in Selyem Zsuzsa: „Irodalom és politika”. In *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában.* Szerk. Selyem Zsuzsa. Kolozsvár, Láthatatlan Kollégium, Tranzit Alapítvány, Emberi Piramis Sorozat 1., 2008. 89-107. 90.

² A film majdnem egésze megtalálható in <http://www.youtube.com/watch?v=pJWfs7tdmU> és az ezt követő oldalakon.

³ Kálmán C. György: „Mi a baj az értelmező közösségekkel?”. In *Az értelmező közösségek elmélete.* Szerk. Kálmán C. György. Budapest, Balassi Kiadó, 2001. 36-63.

⁴ „A reális közösség mindig szabad emberek társulása — a jelenben, a gyakorlatban, az érintkezésben felismert közös érdekek és célok, ügyek és eszmék vagy egyszerűen a szeretet alapján.” In. Cs. Gyimesi Éva: „Vázlatok egy szellemi kórképhez”. In Uő.: *Colloquium Transsylvanicum.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998. 32-67. 45. 5. lábjegyzet.

⁵ Cs. Gyimesi Éva idézi Egyed Pétert in Cs. Gyimesi Éva: „Értelmiségi önreflexiók”. In Uő.: *Colloquium Transsylvanicum. I. m.* 110-125. 115.; Egyed Péter: *A jelen-létről.* Kolozsvár, KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, 1997. 46.

⁶ Veress Károly *Paradox (tudat)állapotok* című könyvében használt kifejezések. Vö.: Veress Károly: *Paradox (tudat)állapotok.* Kolozsvár, KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, 1996. 100.; Cs. Gyimesi Éva is idézi in Cs. Gyimesi Éva: *Értelmiségi önreflexiók. I. m.* 117.

⁷ Cs. Gyimesi Éva visszatérő szóhasználata.

⁸ „A feltétlen és implicit hivatkozás egyfajta többes számra — »MI« ezt így tesszük, így gondoljuk, így véljük, »NEKÜNK« ez így jó stb. — mindenképpen a

kezdettől, az önrendelkezéstől, bensőségességtől, személyességtől távolítja el az egyént, már azt, ami megmaradt belőle”. Egyed Péter Arisztotelész nyomán azt állítja, hogy „az autonóm vélemény olyasvalamit jelöl, amely abszolút módon velünk és bennünk kezdődik”. In Egyed Péter: *A jelen-létről. I. m.* 35. és 47.

⁹ „az individuumok közötti nagyon különböző pszichikai viszonyokkal, a közös származás tudatával, azzal, hogy egy helyen laknak, az individuumok ilyen viszonyokban megalapozott egyformaságával (mert a különféleség, nem mint olyan köteléke a közösségnek, hanem csak amennyiben lehetővé teszi, hogy a különbözők egyetlen teljesítményben kapcsolódjanak össze, legyen az akár csak egy elmés beszélgetés teljesítménye, vagy egy felüdítő benyomása az élet egyhangúságában), a pszichikus életben lefektetett feladatok és célok által megalapozott sokrétű összefüggéssel, a szövetség tényállásával összekapcsolódik egy bizonyos fokú közösségi érzés, amennyiben nem szünteti meg egy szemben álló pszichikus hatás”. In Dilthey, Wilhelm: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, Gondolat Kiadó, 1974. 168.

¹⁰ Ua.: 169.

¹¹ Dilthey itt megad egy fogalompárt: „Világosan elkülöníthetjük egymástól a két pszichikai tényállást, a viszonyt, mely alapul szolgál, és a közösségi érzést, melynek folytán a viszony bizonyos mértékben visszatükröződik az érzelmi életben.” In Uo.

¹² „Szövetségen több személy tartós, valamiféle célösszefüggésre alapozott akarati egységét értjük. Bármilyen sokféleképpen alakultak is ki a szövetségek formái, valamennyiük sajátja: a bennük lévő egység túlmegy az összetartozás és a közösség formátlan tudatán, túlmegy az egyedi folyamatra maradt valamely csoporton belüli közelebbi kölcsönhatáson: egy akarati egységnek struktúrája van; az akaratok egy meghatározott formában szövetkeznek az együttműködésre.” In Ua.: 174. Dilthey kiemelése.

¹³ Vö.: Hans-Georg Gadamer Dilthey „élmény”-fogalmának interpretációját. „Ugyanakkor azonban »a megélt« alakot abban az értelemben is használjuk, hogy annak a maradandó tartalmát jelöljük vele, amit megélünk. Ez a tartalom olyan, mint valami hozadék vagy eredmény, mely az élmény múlandóságából tartósságra, súlyra, jelentőségre tett szert. Nyilvánvaló, hogy az »élmény« szó képzése egyszerre alapul mindkét jelentésirányon: a közvetlenségen, mely minden értelmezést, feldolgozást vagy közvetítést megelőz, s csupán az értelmezés támpontját és az alakítás anyagát szolgáltatja, és a belőle származó

hozadékon, a közvetlenség maradandó eredményén.” Gadamer, Hans-Georg: „Az »élmény« szótörténetéhez”. In Uő.: *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor. (A fordítást a 2. kiadás számára átnézte és felfrissítette Fehér M. István). Budapest, Osiris, 2003. 92-96. 93.

¹⁴ Dilthey: *i. m.* 281. Az Éntől különböző individuum nem-tárgy voltáról lásd még: 514.

¹⁵ Habermas, Jürgen: „A kifejezések megértésének dilthey-i elmélete: az én-identitás és nyelvi kommunikáció”. Ford. Weiss János. In Uő.: *Megismerés és érdek*. Pécs, Jelenkor Kiadó. Dianoia, 2005. 128-147.

¹⁶ Dilthey: *i. m.* 508-509.

¹⁷ Habermas szintén ezt húzza alá. Vö.: *i. m.*

¹⁸ Ua.: 134.

¹⁹ Ungvári Zrinyi Imre: *Dialógus. Interpretáció. Interakció*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2005. 89.

²⁰ Vö.: Lassú Zsuzsa: *Tárgyaink, mint tükrök*. In <http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/szam3/tnt/lassu.htm> [Elérés: 2010. február 1.].

²¹ Ungvári Zrinyi Imre: *i. m.* 89.

²² Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy akár egyetlen individuum is képviselhet egy kisebbséget, olyan értelemben is, hogy önnön jegyeivel, azaz saját attribútumaival egy egyszemélyes kisebbségi csoportot képez. Minden individuum ilyenképpen megteremti saját kisebbségi létét.

Emellett fontos figyelembe vennünk Dilthey megállapítását az individuumra vonatkozóan: „Az elemzés az életegységekben, a pszichofizikai individuumokban találja meg azokat az elemeket, melyekből a társadalom és a történelem felépül, és ezeknek az életegységeknek tanulmányozása képezi a szellem tudományainak leginkább alapvető csoportját.” In Dilthey: *i. m.* 112-113.

Dilthey idézi ezzel összefüggésben Schleiermacher: „Schleiermacher is etikai értéket lát az individualításban, mely érték a világrendben megalapozott: az isteni észből ideális egészként jön elő: az istenség megnyilvánulása. »Minthogy mindennek, amit erkölcsileg önmagáért kell tételezni, mint egyesnek ugyanakkor fogalmilag is megkülönböztettnak kell lennie minden mástól: így az egyes embereknek is eredetileg fogalmilag egymástól megkülönböztettnak kell lenniök,

azaz mindegyiknek sajátlagosnak kell lennie.« »Minden egyes ember fogalma, amennyiben egy ilyen az egyes által kiteljesíthető, más és más« (*Ethik*, Schweizer 131. §)”. In Dilthey: *i. m.* 453.

²³ A disszidens és az országát elhagyó között azért próbálok különbséget jelölni, mert követem Cs. Gyimesi Éva azon csoportosítását, amelynél a Tism \square neanu-jelentésre hivatkozik. Vö.: „A TJ [Tism \square neanu-jelentés — beszúrás K. F.] a tettes—áldozat fogalompár mellett elkülöníti az utóbbi kategóriát, és olyan meghatározást fogalmaz meg a *disszidens*re vonatkozólag, ami közel áll a magyar ellenzékiek által választott magatartáshoz is: »A disszidens olyan személy, aki nem ért egyet az adott társadalom ideológiai, politikai, gazdasági és erkölcsi alapjaival, de nem csupán másként gondolkodó, hanem ezt ki is fejezi a *nyilvánosságban*, vagyis nem csupán a családban vagy a legközelebbi barátok meghitt körében.« A szerkesztők ugyanakkor megjegyzik, hogy a disszidensek többnyire magányosak, ritka, hogy csoporttá szerveződjenek.” In Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába*. Kolozsvár, Korunk — Komp-Press Kiadó, 2009, 31.

²⁴ Illetve megkísérlem követni Cs. Gyimesi *Szem a láncban* című könyvének előbbiekben idézett részének felosztását.

²⁵ A továbbiakban a felügyelet kérdésköre kapcsán a Michel Foucault-ra támaszkodó Georges Banura hivatkozom, így nem követem a megfigyelési dosszié-terminust és annak alegységeit. A *felügyelet*-terminust ajánlott itt követni, ugyanis a társadalmi jelenséget vizsgálom. A dossziék megnevezése és a társadalmi jelenség megnevezése nem ugyanarra az elemre mutat rá.

Vö.: „Az *ügyelni* emberi, a *felügyelni* viszont átlépi annak kereteit, és a vétséget, az elhajlást keresi, amelyeket le kell leplezni, következésképpen büntetendőek.”. In Banu, Georges: *A felügyelt színpad*. Ford. Koros Fekete Sándor. Kolozsvár, Koinónia, 2007. 11.

Vö.: Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés*. Ford. Csűrös Klára. Budapest, Gondolat, 1990.; A dossziék altípusai, illetve egyetlen dosszié sem jelenik meg a Mitulescu-filmben. A kor romániai titkosszolgálati dossziéiról bővebben: Vatulescu, Cristina: „Lebilincselte életrajzok: a titkosszolgálati dosszié a Szovjetunióban és Romániában”. Ford. Mihálycsa Erika. In *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában. I. m.* 11-37.

²⁶ Vatulescu, Cristina: *i. m.* 15.

²⁷ Vö.: Balázs Imre József: „Hogyan épül? Nemzetkonstrukciók és szolidaritási hálók”. In *Korunk*, XX/11, 2009. november, 3-6.

²⁸ A hatalom tárgyá tevésre irányuló aktusára Cs. Gyimesi is reagál Gáll Ernőhöz írott 1984. április 5-tel datált levelében: „Véleményem szerint a méltóságfogalom *ideológiai-jogi* vonatkozásait és értéktényezőit el kellene választani a méltóság értékének *etikai* vetületétől. Az ideológiai problémát azért nem jó etikai síkra terelni, mert az egyes személyek, és az elnyomott közösség belügyévé tenni azt, ami elsődlegesen tágabb értelemben vett politikum, tőlünk független *hatalom* kérdése. Ez a hatalom teszi tárgyává az embert mint egyedet és mint kisebbségi személyt, hozzánk való viszonya a méltóság politikai-ideológiai kerete, ennek jogi rendeződése méltóságunk feltétele; az etikai tényező, amely szerintem mint folytonosan sértett méltóságtudat jelentkezik, az előbbinek a függvénye: ez a mi erkölcsi válaszunk a tárgyá tevésre. A válasz minősége pedig mindaddig nem változik meg, amíg a viszony így áll fenn, ahogy van.” In *Gáll Ernő — Levelek 1949-2000*. Sajtó alá rendezte: Gáll Éva és Dávid Gyula. Válogatta: Horváth Andor. Kolozsvár — Budapest, Korunk — Napvilág Kiadó, 2009. 459-461. 461.

²⁹ Banu: *i. m.* 32.

³⁰ Vö.: Foucault: *i. m.*, Marcelli, Miroslav: *Michel Foucault, avagy mássá lenni*. Ford. Németh István. Pozsony, Kalligram, 2006.

³¹ T. Szabó Levente a hallgatást jellemezve írja: „A hallgatást a közelmúlt diktatúráját feltáró és érteni próbáló irodalom nagyon gyakran rendeli a tiszta ellenállás valamilyen formájához: kétségkívül a beszéd (például a dicsőítő beszéd) megtagadására, a mintegy tiltakozó kivonulásra, a rendszer értékeitől való szimbolikus elzárkózás egyik fontos fajtájára gondolhatunk itt, s ezeknek valóban komoly egzisztenciális tétjük is volt.” In T. Szabó Levente: „A hallgatás alakzatai: öt kérdés.”. In *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában. I. m.* 49-61. 49.

³² Erre céloz Ungvári Zrinyi Imre is az értékek, értékészociológia kapcsán: „az értékek kommunikációjának problémája a politikai rendszerek alapviszonyainak problémája is”. In Ungvári Zrinyi Imre: *i. m.* 58.

³³ Kivételt képez a puccs esete.

³⁴ Vö.: „Logikus — a kelet-közép-európai abszurd irodalom ezt a fiktív elemeket összekötő logikát viszi a végtelékig —, hogy amennyiben a másik a felelős mindazért a rosszért, amellyel kétségtelenül szembesülünk, akkor az első lépés,

hogy ki kell deríteni, ki az a másik, ehhez szükségünk van a titkosszolgálatokra, a bűnösök földerítésére, elítélésére és az ítélet végrehajtására. A premissza téves és a vád koholt ugyan, de mindaddig nem okoz ez gondot, ameddig a rendszer működik.” In Selyem Zsuzsa: „Irodalom és politika”. In *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában. I. m.* 89-107. 95.

³⁵ Valószínűsíthető, hogy az iskola majd' minden tagja megbélyegzett. Csak a megbélyegzés mértékében lehetnek különbségek.

³⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=L-Aweb5GkcQ&feature=related>, 1:24-1:40.

³⁷ A képen kívüli hangról bővebben: Doane, Mary Ann: „A film hangja: test és tér artikulációja”. Ford. Fürstner Klára és Pataki Katalin. In *Apertúra. Filmelméleti és filmtörténeti szakfolyóirat*. [<http://www.apertura.hu/2006/tavasz/doane/index.html> és köv.].

³⁸ Banu: *i. m.* 33.

³⁹ <http://www.youtube.com/watch?v=6MCZT6Py6fg&feature=related>, 4:20-5:20.

⁴⁰ A kérdésről bővebben: Arnheim, Rudolf: *A vizuális élmény. Az alkotó látás pszichológiája*. Ford. Szili József és Tellér Gyula. Budapest, Aldus Kiadó, 2004. Kiemelten: 138-141.

⁴¹ Vö.: Ua.; A figyelem ilyen irányíthatósága vehető észre itt is: <http://www.youtube.com/watch?v=4dyRGmTc6M&feature=related>, 3:12-3:15, hiába van látás gátló akadályként jelen az ablakszárny.

⁴² Példák erre: <http://www.youtube.com/watch?v=L-Aweb5GkcQ&feature=related>, 1:49-3:05.

⁴³ http://www.youtube.com/watch?v=pJWfs7_tdmU 0:18-1:58. E részlet mintha még csak felvételre készülődés lenne.

⁴⁴ http://www.youtube.com/watch?v=pJWfs7_tdmU, 0:29, továbbá 2:02-2:30.

⁴⁵ <http://www.youtube.com/watch?v=XZlZAVYLoFU&feature=related>, 4:41-5:51.

⁴⁶ A youtube-on nem található részlet. A felidézett képsor: <http://www.youtube.com/watch?v=YV6v2Hwe3Fs&feature=related>, 1:32-1:37.